

Проф. др Бранко Петрановић
Београд

ИСТОРИОГРАФИЈА О ЈУГОСЛАВИЈИ У НАСТАВНОМ ПРОЦЕСУ: КРИТИЧКО ПРОМИШЉАЊЕ ИСТОРИЈЕ, СОЦИЈАЛНА ПРОГНОСТИКА ИЛИ ПАТРИОТСКА ДИДАКТИКА

I

Критичко промишљање историје суштинска је вредност историјске науке. Но да ли је могуће утврдити узроке савремених комплексних појава да бисмо их могли критички промишљати? Покушајмо да на то питање одговоримо анализом распада Југославије. Терминолошки се већ сплићемо на првом кораку: за једне је реч о „распаду“ а за друге о „разбијању“. „Распад“ као да упућује на самоуништење, за разлику од појма „разбијање“ који имплицира спољну компоненту приликом нестајања Југославије као политичке и физичке чињенице, разуме се уз помоћ сецесионистичких снага.

„Распаду“, односно „разбијању“ југословенске државе у нашем времену може се прићи на два начина: из историјске дубине, утврђујући корене појаве, за разлику од оперативних политичара, публициста, научника из других друштвених наука обузетих сазнавањем непосредних узрока слома, текућих националних и међународних заплета, последица блокаде, херметичних затварања, иностраних констернација »*furore balcanicum*«, пожаром националних поама, крвавим етничким чишћењима. Чим говоримо о историографској обради распада Југославије имамо у виду целовиту судбину државе у којој смо живели, у чије су стварање Србија и Црна Гора дале неизмерљиве жртве, као и у њену обнову у другом светском рату; противуречности живота у две Југославије, разбијање једне и друге 1941. и 1991. године, са свирепим ратовима који не престају у југословенском простору, са још несагледаним последицама и до краја неуобличеним облицима нових државних организама,

недовршеном међународном легализацијом неких јединица на које се распао јединствени југословенски субјект. Тешко се отети уверењу да укупни приступ највише заокупља „очеве“ и њихову „дјецу“. Одговор на питање: зашто се распала (разбила) Југославија изгледа нам егзистенцијално неопходан и друштвено императиван; морално води катарзи духа, а научно рационализује историјску свест као најпотпунији део друштвене свести.

Истраживачи друштвених наука који сматрају да је данас немогуће одговорити на питање о узроцима слома Југославије, јер се, веле, ради о „многу фактора“, налазе да је неопходно усредсредити се на дескрипцију о начину распада Југославије. Историчар који није скептичан, није у суштини историчар. Одређена мера скепсе о власти и људима који је остварују, не би се смела претворити у немоћ безнађа, очај песимизма и сазнајног нихилизма. Поготову, ако данас постоји могућност опште верификације наступелих последица, налажења најповјерљивије грађе, што је до јуче било незамисливо, укрштања различитих гледишта, суочавања крајње супротних исказа. Наш благи оптимизам у прилог сазнајних могућности о нестанку Југославије у вихору немилосрдних етничко-територијалних ратова почива на општеисторијском приступу, утврђивању свих узрочника кризе и њиховој селекцији, али, уз ограду да је преурањено очекивати стручно, студијско рашчлањивање чињеница о догађајима, људима и друштвеним појавама. Поједине колеге из других струка цинично приписују историчарима да су оклевала која избегавају да се подухватају обраде великих питања епохе; упоређују их са средњовековним калуђерима или ботаничарима који праве своје хербаријуме за нека друга времена, правдајући све то недостатком извора. На једном недавном скупу, социолог који се бави друштвеним конфликтима у Југославији, изнео је да историчаре више интересује које је боје чарапе носила Драга Машин у ноћи убиства 1903, или већ неки други бизарни детаљ, од суштине појаве. Филозоф и политичар видеће „нарцизам струке“ у претензијама историчара да почну објашњавати громаду распада Југославије. Поменимо и трећег учесника једног скупа, историчара, странца, Јохана Галтунга, који ће нас обавестити да је Тито имао тајне споразуме и са једним и са другим блоком. Док не нађемо изворе о тим тајним споразумима свакако да нема стручних студија које би испитале све околности у којима су они закључени, њихове домете и резултате. Реч је о финим, ситним истраживањима која трају годинама и настављају наредних деценија. Никада једна генерација историчара није исписала историју свога доба. Не припадамо категорији „архивиста“, опседнутог сваком цедуљицом, али како бисмо могли превиђати значај тајних радњи и споразума као извора (о чему су разговарали Тито и Енвер Хоџа 1946, Тито и Стаљин 1944, 1945. и 1946, тајни записници комитета Сената САД приликом давања помоћи

Југославији 1949—1950. године, с освртом на Албанију; контроверзе око смрти Драгише Васића; околности пуштања надбискупа Степинца; ко је наредио репресију према заробљеницима после завршетка ратних непријатељстава, 15. маја 1945?; питање Призренског процеса, односи Тита и А. Ранковића пре Брионског пленума, итд.). Тек нисмо за изостављање истраживања док се не сабере и последњи извор. Поседовање свих извора је уосталом идеална одредба.

Са уважавањем свих изнетих околности, нисмо сагласни са тезом да је сазнање општих узрока слома Југославије у нашем времену неостварљиво.

Не заборављамо колико је наша политичка и национална атмосфера узбуркана. Јављају се поражени 1941—1945. са својим фрустрацијама, али и победници — огорчени и озлојеђени због детронизације и критичког односа науке и друштва према њиховом делу. Као да се обистињује она чувена Тацитова порука: Да је тешко писати ако су цареви живи, због страха за главу, али и после њихове смрти све док мржње не спласну. Прокопије из Цезареје је писао јавну историју Јустинијановог двора истовремено са тајном, намјењеном да се обелодани после његове смрти. У нашем времену појединци су ризиковали сукоб са званичном политиком да би се изјаснили о Титу и дегенеративној фази његове владавине (рецимо, филозофи „праксисовци“); понеки историчари остајали су у старим концептуалним оквирима, али са новијим интервенцијама, низовима до тада непознатих чињеница, свежијим интерпретацијама; било је и оних који су мењали вредносне оцене генерално, у складу са пробијањем критичких погледа, иако је питање колико су те нове оцене биле и научно засноване.

Критичко промишљање историје Југославије 1918—1993. нам омогућује да рационализујемо историјску свест о обе Југославије, која ни у једној ни у другој није била на критичком нивоу, а самим тим супротставимо најразноврснијим облицима идеологизације, вулгаризација, ирационалних прилаза који су непријатељ историјској истини (фикција „етничког унитаризма“, интегрално југословенство обезбеђивано државним насиљем, рипидни сталјинизам, доктрина и пракса самоуправног социјализма и кооперативног федерализма, чији су резултати били више него супротни прокламацијама, комунистичко-националистичка симбиоза, националистичко безумље иза кога се посредством државне подршке помаља опасност неофашизма, и сл.).

1. Критичко промишљање историје је препрека фанатизацији историјске свести. Без њега нема рационалног сагледавања стварности и критичког рашчлањивања појава. Како ће муозамети манифестације класног радикализма, праћене егзекуцијама, најчешће вансудским, ако не рашчланимо секташтво комуниста и комунистичког покрета које није подносило категорију савез-

ника, прихватало дељивост власти, угрожавање свог организационог идентитета? КПЈ је деловала у „скривној форми“ цело време рата и дуго после рата; није се могла ослободити од идеолошког ексклузивизма, идеје о освајању власти и трајном задржавању једном освојене власти. Југословенска револуција је у суштини политичка смена власти и зато је за њу карактеристична борба за њено одржање, коришћењем насиља и једнопартијске диктатуре, средстава првобитне акумулације.

2. Критичко промишљање историје је супротстављено фатализацији историје, пошто бисмо знали унапред све шта ће се догодити, искључили нијансирање одређено чињеничким материјалом (у суштини замршеним животним ситуацијама), угрозили оновременост историјског процеса накнадним дезавуисањима првобитних историјских решења.

Историографским истраживањем долази се до превредновања неких оцена из комунистичке епохе, што не може да не нађе место и у уџбеничкој литератури. Под „превредновањем“ подразумевамо оцене које произилазе из нових знања а не захтева политичке климе. Нови прилази се могу огледати у мерилима избора догађаја, начину обраде, нагласцима; по „оживљавању личности“ које су савремене генерације истиснуле из свог видног поља или једноставно за њих оне нису ни постојале, јер су се уместо у Пантеону историје налазиле у мраку историјског заборава (рецимо, Никола Пашић, краљ Александар, Сима Марковић, први творац Југославије, други жртва фашизма и трећи жртва стаљинизма).

После светскоисторијског пораза социјализма и слома Југославије као државне идеје, део савременика је — са ранијим поштоваоцима одређених личности — прихватио и неке предратне војнике који су службено нападани пола века. Међу таквима су: Дража Михаиловић, Милан Недић и други. Армијски генерал Милан Недић, српски колаборациониста 1941—1945, који је примио инвентитуру из руку немачког генерала Данкелмана, војног заповедника Србије, радио је у оквиру плана Хермана Нојбахера на федерацији Србије и Црне Горе 1943—1944. Истовремено је у делу савременика и емиграције називан „оцем српског народа“. Он је осуђивао комунисте као непријатеље српског народа, нападао Југославију као енглеску идеју која је упропастила Србију и српски народ, одвајајући је од њених традиционалних праваца према југу, скрећући јој пажњу и натерујући да троши енергије на северозападу, против хрватске аутономије, и касније Тита као белосветског пустолова и слуге Лондона и Москве, Черчила и Стаљина. Свет су одувек опчињавали људи који су гледали унапред. У часу када се прави историјски салдо изнете оцене могле су изгледати као пророчке. Те оцене се могу узети и као тренутак коначног отрежњења од Југославије и комунизма као „случајних уметака“ у историјски

развој народа из чијег органског склопа најзад морају да „испадну“.

Има нас који смо критичнији и којима је својственије друго становиште: да несумњиви војни Пијемонт у стварању Југославије није био и пијемонтешка снага у цивилизацијском смислу. Србија то није могла бити из више разлога. Тек неразумевањем историјског процеса од стране српског грађанства у прошлом рату је утиран пут победи нових друштвених снага. Стратегија уздржавања од борби и негација Југославије 1941—1945. били су смртоносни за њихове поборнике са становишта сутрашњице, а ослон на Немачку — силу која није могла добити рат — више него кобан. Нарочито има ли се у виду трајна комунистичка интабулација над српским народом у виду тзв. великосрпске хегемоније. Хипотека над Србијом могла је бити само учвршћена.

Дакле, однос Недића према Југославији и комунизму, тзв. оракулска димензија није искључиво битна за историјско разврставање, јер постоји избор за период од пола века наредног развика који се не може негирати идеолошким флоскулама. Осим тога, српски народ је имао два покрета која су била далеко доминантнија у поређењу са снагама које је оличавао „српски Петен“, тако називан са становишта замишљене „националне револуције“ под немачким покровитељством. Стручно превредновање нема практично граница, јер зависи од нових сазнања и провере или одбацивања процеса. Познато је да су историјске чињенице вечне, за разлику од историографских тумачења (схватања) која се не морају с њима подударати. Али је и та интерпретативна страна историје (заправо њеног разумевања) лимитирана законима струке и методима испитивања историјских појава.

У савременим вредновањима савременици остају запрепашћени запостављањем Драже Михаиловића на рачун Милана Недића, иако се и за једнога и за другога везује тзв. егзистенцијална дијалектика, с тим што се разилазе у односу на супротне спољне покровитеље и судбину Југославије. У литератури је данас истакнут „београдски везир“ а заборављен „ђенерал Дража“, први вођа гериле у Европи, Шарл Де Гол Балкана, Робин Худ југословенских шума како су га већ називали на Западу 1941—1942. године. Мало је чији мит био тако нарастао у ратном вртлогу као мит Михаиловића 1941—1942. да би се убрзо и угасио. Као да је поново био оживео захваљујући суђењу Михаиловићу 1946. године. Видимо како по трећи пут, у наше време, тај мит поново покушава да се обнови. Критичка анализа не може, међутим, да у случају Михаиловића не сагледа подлегање статичкој стратегији, апсолутизацији идеолошког фактора (антикомунистичка заслепљеност), заборављање прагматичне стране политике, потцењивањем промене међународног положаја и спољнег окружења, неодређен однос према Југославији и

њеној обнови или да бар укаже на неприхватљиву четничку формулу њеног унутрашњег уређења; био је и остао генерал без битке против окупатора, ако се изузму борбе четника у Србији августа — октобра 1941. године, вођа једног покрета који није разумео међународну и социјалну динамику Другог светског рата, те антифашист који се није либио да одобрава колаборацију дела својих јединица с окупаторима.

3. Критичко промишљање историје објашњава култ личности, испитује његово порекло, место у систему власти, персоналну идентификацију са партијом, покретом, државом, федерацијом. Пола века је историју Југославије прекрила култна личност Тита. У питању је огромна, комплексна, крајње противуречна и тешко обухватива личност. Кома није познато да су шекспировске личности слојевите и да се тешко разгрћу. Од анонимуса постао је култна личност и завршио као фараон после 40 година владавине. Књиге Дедијера, Маклејна и Филис Оти су апотеозе Титу, док књига Стевана Павловића „Југословенски велики диктатор Тито“, представља преиспитивање ове личности. Павловић је с хладноћом историчара рашчлањивао контроверзе, инсинуације, митолошке састојке и деформације које су се сплеле око Тита. Шта се све није помињало у вези с њим, у иностранству и у земљи после смрти, нарочито последњих година: да је мађарски Јеврејин, слободни зидар, да се срео са папом Пијем XII августа 1944. у Риму; теку спорови о томе да ли је учествовао у шпанском грађанском рату, да ли је заиста сахрањен у Маузолеју на Топчидерској падини, или је гробница празна... Око свих сличних личности стварале су се мистерије, али их је око Тита напретек, јер се ради о конспиративном раднику, терористичко-обавјештајној делатности људи Коминтерне, тоталитарном систему који не да да се „чачка“ око генеалошких питања везаних за пролетерске краљеве и царе, највеће деспоте нашег времена. Титова држава се већ за његовог живота нашла у неизлечивој кризи, а до краја изгњилела и срушила за време његових наследника, уз помоћ спољних фактора и у измењеној међународној ситуацији. Показало се да је она од почетка ипак почивала на трошним и ефемерним основама, али је могла користити 40 година међународног и социјалног мира, а на другој страни богато се подмиривати путем спољне акумулације. Стеван Павловић с правом користи оцену „о мрљивом миту“. За део лаичког света Тито је остао као присећање социјалног мира, времена без ратова, отворених граница, просперитета, општег напредовања... Отуда и савремени графит: „Бравар није био тако лош“. У питању је колективна слика која тражи да буде критички рашчлањена да не би омамљивала старе и нове генерације. Пре свега, да би се указало на опсене које прате Титову владавину, изворе успеха и цену тог материјалног уживања. Шта ће бити ако сутра историја покаже да је данашње дно пакла припремљено у Брозовом времену.

Интересовање у струци за Тита не може опасти из једноставног разлога што је дуго владао, што је апсолутно одлучивао о судбини народа, што су у питању промене и историјске алтернативе на размеђима наше историје које још нису научно осветљене. Колико је Тито био сакрализована личност говори и то да се ни у стручним анализама није смео упоређивати са Шарлом Де Голом, као „буржоаским генералом“, наводним диктатором, а тек је била јерес компарирати Тита са Дражом Михаиловићем (без обзира што они нису једнаке историјске личности, али су вођи супарничких покрета), „хероја рата“ са „издајником“.

4. Критичко промишљање историје одбацује монументалну пројекцију рата и револуције и тзв. борбе за социјализам у Југославији с властитим ликом. Одмах додајмо да смо далеко од оних који у партизанском рату Југославије виде општу бежанију, тежећи ревизији историје Другог светског рата. Као и они који губе из вида ослободилачко и револуционарно стваралаштво КПЈ као револуционарног субјекта, који игноришу револуционарну смену власти, АВНОЈ као концепцију националног уређења супротну антијугословенским концепцијама национално великих или хомогених националних држава. Но, комунисти су носиоци и једног модела друштвене трансформације који је почивао на индустријализацији, једностраначком систему, декоративном парламентаризму, колективизацији села, који је имао обележје страног искуства (доктринарног и практичног), представљао вулгарну копију совјетског пројекта, насилно извођеног, који је у крајњем случају служио одржавању постојеће власти; на демократизацији културе у смислу проширивања корисника услуга културе, енормног запошљавања и брисања појма беспослице до 1965. године, филозофије егалитаризма, стандардизације начина живота и одевања, несумњивог техничког усавршавања, али које је текло и у другим државама и друштвима, са свим наличјима у нас бирократске, тоталитарне, дуготрајне и дегенерисане владавине, чију цену плаћамо у наше време.

Култ Тита је могао надвладати по цену нестајања старе националне, државне, војне, културне, верске и друге традиције. Почео се стварати већ у време рата, док се Тито налазио на челу највећег покрета отпора у Европи, легендарне партизанске армије од неколико стотина хиљада бораца 1944—1945. године, водио револуцију која је доживела међународно признање у оквирима Другог светског рата. Титов култ су фаворизовали његови најближи савезници шаљући инструкције организацијама НОП-а да славе Тита као великог државника и војника. У Црној Гори, ако је ценити по томе што нема песама о њему, тај култ није живео 1941—1944. године. Најизразитији је био у српским крајевима на Западу (око Шамарице, Петрове Горе, Грмеча и Козаре, Равне Горе (пакрачке). Западни Срби су га прихватили када је био протеран из Србије и Црне Горе, Херцеговине и

источне Босне; они су га устоличили, а он их је промовисао за своје официре и генерале, што га је с Кримским споразумом спасло и 1948. године.

Ранија историографија и историјска уџбеничка литература су биле више него једностране (до појаве тзв. квислиншког циклуса литературе 60-их година), обложени идеолошким нормативизмом и лишени објективне обраде супарничких покрета и вођа (рецимо, Тита и Драже Михаиловића).

Колико ли су пута у нас победници скидали с пиједестала претходнике уверени да све почиње од њих? Мењали имена градова, брисали ознаке улица, уништавали споменике, избацивали из уџбеника личности које су могле умањивати моћ владајућих. Уместо хладних, рационалних, добро одваганих разлога улице — споменици којима вечно дефилују реке поштовалаца и противника — додељиване су често вољом власти људима чије дело није било познато ни њиховим житељима. А споменика, плоча нагомилало се било у бескрај... ко би их могао набројати. Зашто победник не може никада да се засити славе? Врховни жреци су знали преименовати и стара имена градова, изједначити се са земљом, системом, победом. А свакој генерацији као да је суђено да понови грешке оне претходне. Вреди ли данас помињати да и оријаш попут Николе Пашића није могао задржати своју малу (какву му је уделио краљ Александар) улицу. Није ли решење, или бар ублажавање поновљених крајности, у протеклу времена, смиривању тла, оријентацији историографије, редукацији политичара а проширивању круга хуманиста, писаца, лекара, дивних учитеља, незаборавних спортиста, глумаца...

5. Критичко промишљање историје показује да је неодрживо схватање о детерминизму унутрашњег фактора, без уочавања улоге спољних чинилаца, њихове испреплетености заправо у савременим историјским процесима. О тој испрожиманости разних фактора најбоље говоре следеће чињенице: југословенска влада је од 27. марта талац Велике Британије; Михаиловић је као министар емигрантске владе такође заробљеник Владе Њеног Краљевског Величанства; комунисти су секција КИ од 1919. године, а интернационализација југословенског питања актуелна је од јесени 1941. године. Све велике силе у југословенском питању су имале своје експоненте, програме и интересе, укључујући и силе Осовине. Шта нам тим поводом показује 1948? Да је Тито показивао од раније лева застрањивања, полицентристичке претензије, издавање у односу на предратне комунистичке главаре у Коминтерни и ван ње које је у току рата увелико превазишао. Сукоб са Хебрангом и Жујовићем због скретања ка „државном капитализму“ била је генерална проба пред премијеру 1948. године. Сама 1948. може имати узрок у личном сукобу Тита и Стаљина, сметати сујети „нашег великог учитеља“

суоченог са самосвешћу свога дојучерашњег ђака који је после победе имао државу, војску, апарат власти, кадрове које је створио у време када су „Руси“ били забринуте да ли ће се уопште одржати Источни фронт. Је ли сукоб имао узрок у интригама западне дипломатије око Грчке, Бугарске, Албаније, појединачно, или свих њих узетих заједно? Може ли се изгубити из вида делатност амбасадора Велике Британије у Београду сер Чарлса Пика који је 1946. наставио стазама које је у рату започео Фицрој Маклејн? Није ли 1948-у изазвала интрига у Политбироу СКП (б) — борба за утицај и власт између Берије и Жданова поводом Титовог престижа и претензија?

За нас је 1948. била претпоставка за враћање изворима револуције, објављивање рата стаљинизму, бирократском централизму а не облицима владавине изменом фасадних решења (уставних, политичких и других), али су то остале заблуде, илузије, успављивање о демократској еволуцији „антистаљинских стаљиниста“. Комунистичке вође у Југославији су у тријумфализму 1948, независно од морално-политичке цене, гледали бескрајно продужавање власти бирократије, ослоњене на средњу класу у стварању.

6. Критичко промишљање југословенске прошлости усмерено је и против априористичких схватања, да је искуство Србије и Црне Горе у Југославији било неприхватљиво, чак и погубно. Није ли Југославија била облик сабирања свих Срба, Хрвата и Муслимана у њеним оквирима? То свакако не значи да није било антиорпских манифестација које се могу пратити у току рата и после 1945. године у односу на асиметричну федералну јединицу Србију, Космет, гранична питања, критику ЦК КП Србије 1947, гече српских руководстава 1948—1972. године, итд.

У наше време самоуправна интеграција је била замењена великонационалном идеологијом, опсесијом етничке интеграције, стварањем државног оквира своје нације, по правилу „чисте нације“, као да је могуће остварити такву дестилисану ситуацију, сан шовиниста свих времена. У условима затворености не може се бескрајно живети, јер долази до прожимања и повезаности: економски, саобраћајно и културно. Немогуће је конституисати свој национализам као хегемонистички, искључив, национално непомирљив. Националистичком искључивошћу губе се и предности универзалности испољене у виду разлика.

7. Критичко промишљање историје нам на југословенском и орпском примеру може и те како показати да је — и поред ерупција ирационалних понашања у појединим историјским ситуацијама — битна интересна теорија, то јест руковођење наших народа, националних мањина, суседних балканских и средњоевропских држава интересима који су примарни у односу на сувопарно позивање на правду, на правичност, на морал, право малог народа у односу на велики, потенцирање самосталности

малих, иако су много пута били у вазалном положају или били недржавни народ (Словенци, на пример). Супротно гледање не би било далеко од метафизичког схватања историје, варијанте пуританизма и свођења историје на етичку вокацију.

8. Критичко промишљање историје открива да је тзв. егзистенцијална дијалектика у схватању српске историје у појединим историјским ситуацијама заиста била одлучујућа за опстанак народа, али да би њено распрострањење на цео наш век, одбацивање идеолошких, па и класних погледа било неприхватљиво у односу на чињенице, као и игнорисање националне и демографске динамике Срба.

9. Критичким промишљањем историје одбацује се као крајње опасан став о својатању српских етничких појасева из прошлости, све до оних крајева докле је стизао српски коњаник, сезао српски териториј, вредео српски пропис, деловао СПЦ, јер би то — при насталим променама деценијама и вековима — довело до *bellum omnia contra omnes*.

10. Критичко промишљање историје је супротно схватању о антиномији грађанске државе и остваривања националних права као најважнијих људских права. Много је оних који у борби за национални опстанак забораве на демократску страну живота, али и оних који космополитски фантазирају у околностима у којима се решава судбина народа наредних деценија. Одувек смо давали предност демократском, еволутивном процесу који би био способан да максимално цивилизацијски заштити Србе, одбацујући неисторичну „теорију завере“ или „теорију конспирације“, а на другој страни функционисање историје позивајући се на превазиђена искуства из 19. века за решавање проблема крајем 20. и на почетку 21. века.

11. Критичко промишљање историје највећи је противник униформисаних представа о развоју, насупрот стварности у знаку сукоба противуречности.

— Док се увелико причало о „Три Д“ (децентрализација, дебијрократизација, демократизација) Југославијом се преливао талас терора и страха 1948—1953. године. Изгледало је да свако може ухапсити сваког, само ако га оптужи за „руску јерес“ и „Русија“ је морала ишчезнути из свести људи, првенствено Срба и Црногораца. Као да се у њиховом случају радило о идеолошком геноциду.

— Децентрализација као прогресивна појава до одређеног степена, довела је до полицентричних етатизама, федерализоване партије, националне економије. На другој страни, оживеле су старе националне идеологије, међу којима и оне сепаратистичког карактера са захтевом за издвајање народа који су имали „повјесну традицију државности“ (Хрвати) и оних без државности у прошлости (Словенци).

— Насупрот уситњавању великих целина (три комунистичке федерације — СССР, СФРЈ и ЧСР) дошло је крајем 1989.

до супротног процеса у виду интеграције Немачке. Са уједињењем Немачке започело је уништење СССР-а, са даљим дробљењем Заједнице Независних Држава и Русије.

— Потпуно нову појаву у светској историји чини поремећај равнотеже у међународним односима.

— Електронску револуцију нашег времена прате демографска експлозија, супротности између вера и цивилизација, стравична опомена Черњобила и акутна опасност нових еколошких катастрофа (неразвијене земље за смештај нуклеарних отпадака, тровање вода, Danubius као европски колектор, изливање нафте у мора, итд.).

— Идеја југословенства није непроменљива (различити садржаји, носиоци, идеолошка обмана у виду „братства и јединства“ у познијем периоду, ударац југословенству ћутањем о геноциду, итд.). И у данашњим уџбеницима историје ва II разред се цитира Монсињор Svetozar Rittig из 1929. да за Хрвате нема такве обећане земље каква је Југославија, што је закаснила, суштински завањавајућа теза, јер Риттигова изјава није репрезентативни узорак; не сагледава се и контекст у коме се даје изјава, као и мали утицај југословенских интегралаца у Хрватској 1929. године. Обрато чак: удар краља Александра је знатно угрозио југословенску идеју у Хрватској и развио максимално национализам који ће се све више разбуктавати са приближавањем краља Краљевине Југославије и фашистичке агресије, а нарочито од стварања Бановине Хрватске августа 1939. године.

12. Критичко промишљање историје доприноси бољем разумевању историјских алтернатива: зашто је прошла једна опција а не друга, ако их је било две или више, без икаквог детерминизма. Учењаци који заборављају на овакав прилаз нису у стању да поставе права питања у односу на укупну југословенску историју: зашто је српско грађанство задржало идеју „троимене нације“, када се радило о трима народима формираним у 19. веку; победнички покрет и велике силе које су га подржавале 1943—1945. (Совјети од почетка) био је за обнову Југославије, што нису разумели носиоци концепција о националистичким државама на Балкану, хомогеним националним творевинама у режиму поредка Трећег Рајха или Уједињених нација.

13. Историјска анализа стварности, али и анализа историографије, открива од 1945. хипертрофију вредносних судова на рачун научних судова. Нама је блиско схватање Јерџија Тополског да је и вредносни суд релевантан, али ако је научно заснован, уз максималну критичност, јер је у супротном то најбољи начин за провалу идеолошких погледа. Не може се, међутим, прихватити вредносни суд у једном савременом уџбенику историје „да се руковођење НОБ-ом мора оценити позитивно“, из простог разлога што се ради о приземној политичкој оцени и субјективном вредновању лишеном научности.

И најоупштеније разматрање развоја југословенског друштва открива више ограничавајућих фактора модернизације: националне супротности, социо-економску неравномерност југословенског друштва, аграрну структуру, демографску исцрпљеност Срба после првог и геноцидну судбину у другом светском рату, војно-политичке и идеолошке основе интеграције, цивилизацијске разлике, слабу комуникацијску повезаност, кризе међународних односа са директним реперкусијама на Југославију и Србију, укључујући и економске кризе (аграрну, светску). Селекцијом ових и других фактора, као главну сметњу модернизације југословенског друштва издвојили бисмо националне противуречности и конфликте, јер се они преламају кроз све структуре друштва (социјалне, економске, политичке и културне) од стварања југословенске државе до данас. Национални сукоби су се за привремено знали и смирити, одржавајући се притајено, а у одређеним условима разбуктати и на крају довести до разбијања Југославије.

Критичко промишљање историје спречава да се произвољно утврђују национални антагонизми у модернацијским процесима једног друштва, посебно да се избегне пристрасност. Поменути антагонизми се у разним областима конкретно изражавају:

- 1) У државно-правној надградњи (уставно-политички сукоби око централизма — децентрализације, локалне самоуправе — самоуправљања, централизма — федерализма, централизма — федерализма, централизма — конфедерализма, централизма — аутономије);
- 2) У виду сукоба различитих националних идеологија (великосрпске и великохрватске, пре свега);
- 3) страначких окупљања на националној и верској основи (ХРСС—ХСС, СЛС, ЈМО, Џемијет, политичке странке националних мањина, итд.);
- 4) Као насилна национална интеграција са идеолошком основом у виду интегралног југословенства;
- 5) Однос мањина према држави и владајућих странака према мањинама (несловенским и словенским);
- 6) Преко статуса српског народа у хрватском простору и хрватског у Војводини;
- 7) Сукоби око чиновништва, с нападима на корупцију;
- 8) Сукобљени национални интереси на подручју привреде;
- 9) Различити културни утицаји (југословенских народа и страни);
- 10) Колонизација и националне нивелације или супротности;
- 11) Ревизионистичке државе које су биле губитници у два светска рата настојале су и у наше време да доврше до тада неостварене циљеве;

12) Сукоби са снажним, терористичким сепаратистичким покретима (ВМРО, усташе, Косовски комитет);

13) Комунистички интернационализам је потискивао националне тенденције, али је, на другој страни, у име равнотеже, националног склада, „братства и јединства“, „социјалистичког патриотизма“, потпомагао буђење, развој и уобличавање тзв. националне периферије, издвајањем нових субјеката из официјелно номиналног српског ентитета.

II

Историјска наука је окренута прошлости која се може — као што смо видели — критички промишљати у смислу поука, подсећања, упозорења, указивања које прешке и заблуде претходника, уопште ранијих историјских снага, не бисмо морали поновити, једном речју: у име што бољег разумевања бивше епохе. Историографија може уочити неке опште тенденције развојта, али не може предсказивати будућност. Део мислилаца склон је да историју као науку окренути прошлости, третира као конзервативну дисциплину, *per definitionem*. Критички промишљати прошлост не значи свести историју на репертоар поука и збирку рецепата, на социјалну прогностику, већ допринети рационализацији историјске мисли. Тек у тој светлости можемо разумети тезу да је историја и наука која помаже обликовању будућности.

Када данас чујемо „да нас историја учи да не верујемо историчарима“, онда у томе не можемо не видети реакцију на чињеницу да је у једном полувековном идеолошком свету историографија била дворска дисциплина, импрегнирана политиком, да је чинодејствовала у режимским свечаностима. Ако је то као опште место тачно, као што јесте, сме ли се изгубити из вида да је и у том периоду сакупљена огромна сума фактографије која чека на критичку интерпретацију? Историју пишу генерације историчара. Осветљавање једне димензије (победничке) претпоставља да се у другој генерацији — као резултат смирења тла и објективизације мишљења — испита и поражена класа. После нашег тројског слома: идеолошког, државног и националног (распад федерације и грађански етнички ратови за националне државе и што пространије и важније територије) тек се очекује стручна анализа комунистичке творевине. Могућа мерила те будуће анализе изнели смо први пут у Неуму 1985. године на југословенском скупу историчара и других представника друштвених наука. Она су била садржана: у оцени економске ефикасности система; степену остварене социјалне правде; прокламованим и примијењеним моралним вредностима; досегнутим политичким слободама (неслободама). Препустимо, међутим, будућој историји историографије да она непогрешиво покаже

да ли су, када и како, историчари одступали (мислимо на професионалне историчаре, а не на војску аматера која је себи дизала споменике за живота) на основу нових сазнања од погледа победника, сакривајући се најчешће иза алегоричног, алузивног и метафоричног говора (рецимо, у случају анатомије партијског бића, независно од задржавања старог концептуалног оквира, којим је плаћана цена дуготрајном тоталитарном систему — или, систему ауторитарне власти — и владајућој идеологији; реч је и о идентификацији пучиста од 27. марта 1941, дегенерацији локалне самоуправе у Југославији, сепаратистичком карактеру Бујанске конференције, једностраначком систему и вишепартијском декору 1944—1946, уочавању значаја међународног фактора у југословенском развоју, комунистичком сектаризму у виду тзв. левих сектарења, у ствари превентивном терору, смени власти револуционарним путем због чега и до данас траје сурова борба за власт, све огољенија; рано сагледавање амбивалентности четничког покрета, итд.).

У историјској методологији се повезивањем прошлости, садашњости и будућности асоцира на релативност тих категорија, јер се оне временом предају прошлости, а настаје нова садашњост и будућност. Стога су и границе процеса и појава у хронологизацијама променљиве. Наредна, 1994, већ 1995. ће припадати прошлости. Будућност опет извире из садашњости у којој не може бити без садржаја прошлости (негације или потврде неких процеса, итд.).

Прошлост се не може за трајно сакрити или одстранити, иако се бирократском вољом може једно време потискивати. Чак и ако нема сведочанстава привремено не треба проглашавати дејство аргумената *ex silentio*. Јер, ако смо ми уништили грађу нису странци, или су живи учесници који ће проговорити кад-тад, остали сачувани неки искази о којима творци догађаја нису ни сањали да постоје. О репресији на крају рата знамо преко сведока, али немамо, или имамо веома мало писаних докумената. Сачувано је британско наређење да се предајом заробљених колаборациониста Југословенској армији „очисти палуба“ у жеку тршћанске кризе.

Ако историја није номотетска већ емпиричка дисциплина, наука окренута прошлости а не будућности, али не и антикварна да би била сасвим ван онога што долази, незахвално је у њој прогнозирати, пророковати, откривати конкретне визије. Зар нам распад СССР-а и Југославије не показује колико је то било изненадно? Историја не предвиђа чак и онда када је крајње савесно испитала социјално-политичко-економско поље једног друштва (друштвени основ и структуре) јер се могу појавити непредвиђености, ирационални моменти... Како можете предвиђати тајно субјективно деловање (актере, облике, циљеве...), можда не аберације вођа, конспиративне процене које се појављују и као срачунати акти, али могу и те како испољавати

и као случајности. Наше новине су благовремено објавиле прогнозу ЦИЕ да ће СФРЈ пропасти за 18 месеци, као и да су главна жаришта у Голфу, на тлу СССР-а и на Балкану (у Југославији), што се показало више него тачно, чак најпрецизније предвиђање. Није реч о неуочавању дегенеративног процеса система, што је савремена (новија) историја регистровала и обрађивала, делом наша а још више страна, већ о неочекиваним манифестацијама некакве недефинисане „светске воље“. У области социјалне прогностике грешили су поред историчара и многи представници друштвених наука, совјетолога, светских специјалиста за социјализам. Сећамо се једног научника који је сматрао да је СССР у неизлечивој кризи, али да ће се гњилење система продужити до 30-их година идућег века. Сви смо, дакле, *tutti quanti*, сматрали да ће реформистичка струја у социјализму припремати излазак из једног дегенерисаног система. Постојеће прогнозе оборио је тајни састанак Буша и Горбачова на Малти. Са поразом реформистичке струје у комунизму пала је теорија еволутивног изласка из социјализма и урастања у неко ново друштвено стање. Ти путеви су се показали као далеко замршенији, непредвиђенији, праћени хаотичним догађајима, несумњиво дугорочнији, чак неком врстом интеррегнума који може потрајати деценијама.

У моди је да се прориче обнова Југославије. Да ли је то реално у условима акумулиране мржње, жртва, разарања, геноцида свију страна, невиђених пљачки и разарања, интернационализације сукоба? Изгледа да није; али смемо ли потцењивати снагу медијума ако се окрену пацификацији ситуације? Објективно изгледа да се херметизам, изолација, блокаде не могу годинама одржавати у овом делу света, на прагу средње Европе, на панонској ивици, и обалама Медитерана? Поготово ако прети угрожавање целог једног народа. На другој страни, од блокаде трпе и савезници носиоца блокаде. У питању је географски рељеф у виду Илирског троугла. Шта да кажемо о нераздвојности економских, саобраћајних и културних веза, језичкој истоветности и блискости, јединству тога простора у свести, мешовитим браковима, итд. Мада је у питању рационална теза, историја није у стању да је прецизно предвиди. Није искључена ни нека нова интеграција у будућности — блажа, лабавија или еластичнија у виду балканске конфедерације у име економске целовитости простора, што нам изгледа вероватније од неких заједница духовно блиских народа, одбрана православља на нашим западним границама, Византијског комонвелта. Нама који се бавимо Другим светским ратом, понекад изгледа као да се обнављају неки модели Британаца и Совјета из периода 1941—1945. године: док су Британци подржавали балканску унију Југославије и Грчке отворену словенским и несловенским народима Балкана (Турцима и Албанцима), дотле је СССР форсирао

јужнословенску (касније балканску) федерацију са Југославијом и Бугарском.

III

Распевани национални митомани воле данас да кажу како су Срби народ најстарији. Не знамо да ли су народ најстарији, али је несумњиво да су стар народ. Срби се повијају под историјском свешћу која је у њима више него развијена. Има их који говоре да су Србима у томе најсличнији Грузини. Но, да ли су Срби историјски до краја остварени? Видимо да успевају да досегну високу границу, а онда се стромоглавлују на почетну позицију. Као да им је суђено да се развијају на тај начин, то јест што ће увек почињати од почетка, *ab initio*.

Приликом усвајања новог модела води се рачуна о напретку и тежи усавршавању, а на другој страни о грађењу на свом тлу и упијању стваралачке традиције. Модели који не воде рачуна о националној, амбијенталној страни неминовно су непотпуни или промашени. Наше друштво није стандардизовано као француско или енглеско; на Западу постоји континуитет цивилизације (што не значи да континуитет и дисконтинуитет нису својство историје) за разлику од нас, којима недостаје тло начин мишљења и организација развијених народа, а да не говоримо о предностима извора (земљишне књиге), документације трговачких удружења (гилди), занатлијских еснафа, пореских евиденција, регистровање лађа и транспорта мермера, рецимо из Караре, за средњовековне палате, које су помогле Фернану Броделу да реконструише привреду и богатство предузетника земаља у 16. веку.

Код нас победник жели да што пре види леђа претходнику, да би се домогао његовог места, што значи да о њему може остати забележена само срамота или у најбољем случају тишина заборава. Краљевина Југославија није имала рационалну представу о себи, а да не говоримо о Титовој Југославији. Колико је прва кућена, толико је друга слављена. Радило се о једном историографском редуccionизму који је искључивао историју Краљевине Југославије из научне анализе. До којег степена упрошћавања и идеолошке дискриминације је то ишло илустративно показује наслов књиге једног окорелог догматичара (Бориса Зихерла) „Три трула стуба Краљевине Југославије“, што не значи да у њој није било много тога трулог. Од таквог прилаза нисмо још ослобођени у савременим, очигледно прелазним уџбеницима. Још не видимо значај те европске интеграције, кратко време Краљевине, наступање међународне кризе, чињеницу да се радило о правној држави, а не партијској каква је била СФРЈ; даље да се радило о држави која није била духов-

на провинција Европе као што се често мисли, или земљи коју су многи видели у орбити „француског културног империјализма“ како се то знало једнострано тумачити. Неке институције здравствене културе у Краљевини Југославији налазиле су се на самом светском врху примењене медицине.

Историографија и уџбеничка литература биле су деценијски притиснуте идеолошким баластом, фразеологијом, митовима, старим и новим. Југословенски интегралисти су писали да идеја југословенства живи од словенске колонизације и наставља преко краља Твртка; писало се о психичком типу Југословена (Вл. Дворниковић и други), да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, али са три имена, итд. Колико ли је тек интернационалистичких заблуда? Историографија друге генерације морала би рашчистити Аугијеве штале претходне, попунити тематске празнине и модернизовати историјску науку. Колико год идеолошке метаазе дубоко продрле, ипак нису успеле да разорје здраво историографско ткање које се одржавало вредним фактографским приносима, тематском полифуркацијом, друкчијом лексиком, појединачним „искакањима“ из идеологизованих шема и у наше време негацијом старих концептуалних оквира; не заборавимо припремањем студената и истраживача који данас преузимају главну реч на научним скуповима о XX веку.

Или, узмимо који год хоћете пример из комунистичке фазе наше историје. Комунистичке идеје су се нарочито лако лепиле за Црногорце, јер су лоше живели, објективно били сиромашни, рано разочарали у нову државу, племенско-колективистички устројени. Један наш колега (др Шербо Растодеп) недавно је писао да су Црногорци, иако конзервативни, лако прихватили нове идеологије. Али, може ли се о комунистичкој плими у Црној Гори говорити без идентификације СССР-а са „Русијом“. Докле иде тај култ једном би заиста требало критички рашчланити, вратити се у свет реалности и рационално контролисане мисли. Херцеговачки устаници су 1941. замењивали „савоја маркете“ са „штормовицима“; у име пуцања фронта Црвене армије, када су се многи на Западу питали, да ли ће Совјетски Савез издржати, наш човек је олако прихватио илузију да совјетско командовање понавља Кутузовљеву тактику; крајишки револуционари су 1941. писали да је боље да страда хиљаде наших људи него црвеноармејци у бици за Житомир; треба ли подсећати на апотеозу Русије у Куленовићевој „Стојанци мајци Кнежпољки“; Вукашин Марковић је уверавао своје Пипере у екстази да са Стијене Пиперске у освит јулског јутра могу видети зидине Кремља и његове светиње.

Како је било могуће да у науци, свести, јавном животу, свуда, овлада једнопартијски, идеологизовани поглед, да дође до мешања несумњиве истине и стереотипа, стварности и лажних представа?

1) Постојала је тотална идеологизација друштвене свести;
 2) Идеолошка интоксикација је остваривана у трајању једне дуге, полувековне епохе;

3) Историјско васпитање се налазило под најстрожом контролом државе и владајуће партије, дакле, управљачких структура (преко управних органа, идеолошких комисија, издавачких савета, жирија, итд.), које су га виделе искључиво у функцији глорификације владајуће класе и њеног историјског дела;

4) Идеологија и оперативна политика су биле тесно испрелетене;

5) Значајнија историјска грађа дозирано је одобравана, према интересима управљача;

6) Идеологија коју је створила и репродуковала КПЈ/СКЈ је несумњиво била „искривљена свест“, али не до краја и без остатка „искривљена“ јер је у њој било и те како истинитих садржаја, прихватљивих идеја и решења;

7) Историчар — истраживач, као друштвена јединка, и »zoop politikon«, ради на сазнању прошлости, али не може да не буде „чедо свог времена“, да не осећа идеолошка струјања у друштву, и не посматра појаве у следству наступелих последица, обнавља прошлост на основу чињеница и своје мисли која не може бити имуна од времена расплета. Конципирање чињеница на критичкој мисаоној основи није њихово субјективизарање већ вид њиховог што стручнијег изражавања.

8) Тоталитарни (ауторитарни) режими су били господари „живота и смрти“: могли су омогућити да радите или забранити рад; дати изворе, објавити истраживање, или квалификовати рад као деструктиван, итд. У условима потпуне партијске контроле могле су се користити непосредне мере утицаја или покретати људску вољу посредним механизмима (положаји, напредовање у струци, награђивање, итд.). Није непозната и појава директног куповања људи само да би постали „историчари“ овог или оног савременог феудалца.

Историја је под утицајем идеологије морала неговати „братство и јединство“, „социјалистички патриотизам“, „самоуправно југословенство“, славити партизанску Југославију (југословенство). Сваки покушај да се истражује са друкчијег становишта, то јест критичке провере ових идеолошких флоскула, био је забрањен, знао бити оквалификован као „шовинизам“, „националистичко скретање“, „разбијање југословенске федерације“, подстицање „великосрпског хегемонизма“, „македонског изолационизма“, „словеначког аутономаштва“, „хрватског клерикализма“, „великохрватског концепта“. Запостављање патриотизма и националне традиције из прошлости је било преплављено партизанском величином. Провала национализма у Југославији, које су подстицали комунисти, са старим снагама пораженог друштва, давала је нови печат историјским истражива-

њима, са последицама на уџбеничку литературу. Националне економије, заобљавање будућих конфедералних јединица, федерализоване партијске организације потпомагале су развој у правцу издавања у самосталне партијске, националне, економске и државне организме, који су у случају албанских сепаратиста довели до тога да су они директно успостављали везе са спољним субјектом — НР Албанијом. Уџбеничка литература тога времена представљала је у ствари збир националних историографија у југословенском раму и с формалним ослоном на похабану идеологију „братства и јединства“.

После интернационалистичке хипнозе која је славила Коминтерну, светску револуцију, пролетаријат целог света, братство од „Камчатке до Дурмитора“, независно од тога што се комунисти нису могли погодити око ниједне границе балканских држава, наишла је реакција у виду патриотизма, националне историје и традиције, итд. Са дуго запостављеним националним осећањем и потиснутом традицијом све је било у реду, али је на површину избијала и шовинистичка свест која је тражила остварење мегаломанских националних планова, освајање простора који су у прошлости изгубљени због прекрштавања, етничких чишћења, при чему су се пропагирала архаична средства, залагало за обнову анахроничних установа, ратовање узимало као средство реализације националних прохтева, непоштовања суседа и неуважавања националне динамике која је изменила демографске прилике, игнорисала међународне околности и сугестије светских државника и политичара... Овакве или сличне пројекције преносиле су се преко гусларски схваћене историје, наносећи много штете којима романтичарским узлетима који нису водили рачуна да живимо у другим цивилизацијским условима и измењеним међународним односима. Изгледало је да је почео један други доживљај историје: емоционални, епски, запаљив, под напоном унутрашње температуре писаца и друштва, који је иначе у духу народа („ко је од нас већи, и у срећи и несрећи“); започело је надокнађивање пропуштеног у време интернационалног трансa и канона пролетерског интернационализма; освајало је неко метафизичко уверење да су Срби посебан народ, ако не „обоготворен“ а оно у сваком случају „небески“, чак народ коме је суђено да окаје светске грехе човечанства.

Шта онда остаје од поруке да се историја испитује *sine ira et studio*? Видимо да се идеолошки екстремизам једних замењивао идеолошким реваншизмом других. Како је могуће објективно представљати историјски доживљај народу којему и око ког све кључа, разливају нове и старе мржње? Пре неки дан у ваљевској гимназији један млади колега нас је — као да није био свестан идеолошких искључивости и јуче и данас или превише тога свестан, до тачке парализе — уверавао да причамо

о 20. веку као што то раде историчари Византије, дакле историчари једног фосилног друштва и давнопропале цивилизације. Ова идеална порука заиста не може остати неприхваћена, али можемо ли се заваравати стањем властитог духа и опште узнемирености око нас. С правом критикујемо идеологију која је прекривала историју пола века, али истовремено не можемо да се не супротставимо да једна друга грозноморна идеологија — националистичка укине наша рационална чула.

Историја није само једна од друштвених наука, она је истовремено и хуманистичка дисциплина, самим тим и окренута човеку. Она не може да том својом димензијом не утиче на образовање и моделирање човека у смислу што рационалнијет сазнања о себи и другима.

Противници смо активистичког духа у историографији у смислу њене ангажованости у стварању друштва, одржавању власти поготову што је све то једна од видова инструментализације науке. Знамо из блиске прошлости колико је то погибелно, али и из савремености заглашене националистичком буком „сејача магле“ који претходну историју своде на арсенал средстава, аналогија, копија политике тзв. националне обнове. Посебно смо против стављања историје у функцију доказивања легитимитета или нелегитимитета владајуће управљачке структуре.

Зашто смо били и остали поборници рада на историји своје епохе ако је на том путу толико тешкоћа, разочарања, забрана, заблуда, личних и колективних драма?

Зато што је у историографији остало толико „белина“, јер је режим био заинтересован за ћутање музе Клио (рецимо, о Голем отоку, послератним репресалијама, ликвидацији у тзв. маршевима смрти, „руској религији индустријализације“, као облику учвршћивања своје политичке доминације, времену у коме су егзекутори страховали да препуни затвори 1948. не испуњавају своју превентивну сврху, самим тим што због мноштва затворених казна више не производи ефекат, итд.) или „црвених мрља“ које дифамирају налогодавце и извршиоце злочина. На другој страни, не заборављамо — колико год се залагали за самосталност историјске науке — њену аутономизацију, колико историја утиче на образовање људи, колико она помаже друштвеним наукама у обради историјских вертикала институција и категорија које су њихов предмет, а пре свега историјским начином мишљења; колико доприноси документарној заснованости политике (сетимо се плејаде српских научника око Николе Пашића са Јованом Цвијићем на челу), уколико је та документација аутентична, независно од идеолошких погледа и националних афинитета. Историја надахњује и васпитава на светлим узорима и лошим примерима. Рационалном анализом руши култове, митове, лажне идеологије, али их и успоставља; сведочи

о томе да све дотрајава, да ништа није за вечита времена; помаже скупљању знања без којег се не може разумно промишљати прошлост. Научна историографија или историјска наука има улогу стварања система знања о људима, догађајима, појавама и процесима; знања ослобођеног идеолошких наноса, помамних националистичких мржњи (које се не смеју такође испуштати и остављати необјашњене) и емотивно разореног света око нас, али у најбољим намерама да се духовно стање друштва рашчлани и објасни. На супротној страни од овог хтења за сакупљањем и продубљивањем знања стоји идеолошки баласт и апологетика некрунисаних краљева и ауторитарних режима. Идеолошки радикализам комунизма у руху интернационализма, преображен ради очувања власти браком са национализмом последњу четврт века, није историјској науци нанео мању штету од савременог огољеног национализма који у својој патолошкој форми води у безумље и нескривени рат до истребљења.

Branko Petranović

**HISTORIOGRAPHY OF YUGOSLAVIA IN EDUCATIONAL PROCESS:
CRITICAL THINKING OVER OF HISTORY, SOCIAL PROGNOSTICS
OR PATRIOTIC DIDACTICS**

Abstract (Résumé)

The author finds that critical thinking over of history is an important value of scientific shaping of the past and its' educational presentation. Good example of such thinking over can be seen on rich historiographical and practical experience of seven-decade lasting Yugoslavia («first», «second» and «third»). Critical thinking over is an obstacle to fanatization and fatalization of historical consci-ousness. It enables critical analyses of cult of personality by examing its: origin, its' place in system of power, sense of personal identification with the party, movement, state, federation: it rejects monumental projections of war and revolution and so called fight for socialism in Yugoslavia: it shows that opinion of internal factor determinism can not be maintained without considering roles of external factors, their entanglement in historical processes.

Critical thinking over of Yugoslavia's past is aimed against aprioristical understanding of experience of Serbia and Montenegro in Yugoslavia.

History reveals that with eruption of irrational behaviour in certain moments interest theory becomes important, this meaning that people are guided by their own intereste. By accepting existential dialectics in certain moments the author is absolutly against its apsolutization in period of last war.

From the aspect of future of Serbs he taces as extremely dangerous contemporary claim to Serb tehcnical belts insthe past Critical thinking over of history is the oposite of the widely aspread comprehension on autonomy of the civil state and obtaining of national rights as the most important human rights. To critical thinking over of history we can thank for dissappearance of uniform notions of development. It enables better comprehension of historical alternatives: why one was taken instead of the other, if there were two or more alternatives.

The author accepts the value opinion as relevant with maximum criticality and full scientific foundation.

It prevents from arbitrary establishing of national antagonisms in modernization processes of society.

Considering the second component of the presentation, the author finds that history can notice only general tendencies of development, but can not predict future. Therefore it is ungrateful to prognose, prophesy and reveal visions.

The third component shows that in science as in public life, everywhere, oneparty, ideological view, took control.

Undoubted truths were mixed with stereotypes, reality with false notions. Even though this aspect of history comprehension is rejected today, not less harmful is »talk history to the accompaniment of the gusle«. Critical thinking over of history is defence of society consciousness from emotional, epically inflammable, under tension of internal temperature nationalistic experience, which is familiar to spirit of people »who is greater than we are in good as in bad luck.«